

**Załącznik Nr 4 do Uchwały Nr XXXII/189/13
Rady Gminy Waganiec z dnia 11 listopada 2013 r.**

dr Gerard Kucharski
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
w Poznaniu

HERB GMINY WAGANIEC
(zarys historyczny i podstawa prawna)

Poznań 2013

Gmina Waganiec należy do tej grupy gmin polskich, które do dnia dzisiejszego nie posiadają własnego herbu oraz innych atrybutów władzy samorządowej. W październiku 2008 r. Wójt Gminy Waganiec wyszedł z inicjatywą przyjęcia herbu samorządowego. Realizacja koncepcji heraldycznej dla Gminy Waganiec została powierzona dr Gerardowi Kucharskiemu z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Gmina Waganiec, podobnie jak większość gmin województwa kujawsko-pomorskiego, nie legitymuje się własną tradycją heraldyczną. Taki stan rzeczy powoduje, że należy zaproponować nowy herb. Opracowanie nowego projektu herbu powinno uwzględniać podstawowe kryteria poprawności, na które składają się cztery podstawowe czynności, a mianowicie: 1) zachowanie zgodności z prawidłami sztuki heraldycznej; 2) respektowanie zasad tworzenia staropolskich herbów samorządu terytorialnego; 3) uwzględnienie tradycji heraldycznej terytorium wchodzącego w skład danej gminy; 4) zachowanie kanonów współczesnej estetyki w zakresie stylizacji ikonograficznej.

I. Podstawa prawna

Współczesna samorządowa symbolika gminna swoje podstawy prawne czerpie z trzech ustaw i jednego rozporządzenia Rady Ministrów. Są to w kolejności chronologicznej: 1. *Ustawa o odznakach i mundurach* z 21 grudnia 1978 r., 2. *Ustawa o samorządzie gminnym* z 8 marca 1990 r., 3. *Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa* z 29 grudnia 1998 r., 4. *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie Komisji Heraldycznej* z 27 lipca 1999 r. Regulacje prawne dotyczące posiadania herbów przez gminy współcześnie reguluje *Ustawa o samorządzie terytorialnym* z 8 marca 1990 r., która w rozdziale 3, art. 18, punkt 13 stanowi, że do wyłącznej właściwości gminy (rozumianej w prawnej wykładni, jako wspólnotę samorządową, którą stanowią gminy) należy „podejmowanie uchwał w sprawie herbu gminy”. Wprawdzie ustawa ta nie wzmiankuje nic o prawie gmin do posiadania flagi, to jednak wytworzony już zwyczaj przyjmowania ich przez gminy stał się powszechnością, co jeszcze bardziej nadało gminom odrębnego, donioślejszego charakteru. Bardziej precyzyjnie ujmuje powyższą kwestię *Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa* z 29 grudnia 1998 r., która dokonała m.in. nowelizacji *Ustawy o odznakach i mundurach* z 21 grudnia 1978 r. Artykuł 3.1 rzeczony ustawy podaje: „Jednostki samorządu terytorialnego mogą ustanawiać, w drodze uchwały organu stanowiącego danej jednostki, własne herby, flagi, emblematy oraz

insygnia i inne symbole”. Określona w ustawie „jednostka samorządu terytorialnego” odnosi się również do gminy, jako „wspólnoty samorządowej”. Wykładnia taka zgodna jest z wytycznymi Komisji Heraldycznej. W myśl woli ustawodawcy jednym z symboli samorządu powinna być pieczęć. Ustawa z 29 grudnia 1998 r. stanowi, iż gmina ma prawo do używania pieczęci ze swoim herbem, „zawierającej pośrodku, zamiast orła [...] herb gminy”. Symbol ten ma silne zakorzenienie w staropolskiej tradycji.

II. Dzieje i przynależność administracyjna Gminy Waganiec

Gmina Waganiec położona jest w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie aleksandrowskim i rozciąga się na powierzchni 54,56 km², z czego 88% tej przestrzeni zajmują użytki rolne, a 2% tereny leśne. Terytorium gminy położone jest w obszarze chronionego krajobrazu Doliny Ciechocińskiej, wchodzącej w skład Doliny Eberswaldzko-Toruńskiej. Ośrodek gminny znajduje się w Wagańcu. Od wschodu granicą gminy jest rzeka Wisła, przez którą sąsiaduje z gminą Bobrowniki z powiatu lipnowskiego, od południa – z gminą Lubanie z powiatu włocławskiego i gminą Bądkowo z powiatu aleksandrowskiego, od zachodu – z gminą Koneck z powiatu aleksandrowskiego, od północy – z gminą Raciążek i miejską gminą Nieszawa z powiatu aleksandrowskiego. Gmina liczy obecnie około 4 500 mieszkańców i administracyjnie podzielona jest na 36 jednostek osadniczych, w tym 23 sołectwa (Bertowo, Brudnowo, Józefowo, Kaźmierzyn, Kolonia Święte, Konstantynowo, Michalin, Niszczewy, Nowy Zbrachlin, Plebanka, Przypust, Sierzchowo, Siutkowo, Stary Zbrachlin, Szpitalka, Śliwkowo, Waganiec I, Waganiec II, Wiktoryn, Włoszyca, Wójtówka, Wólne, Zbrachlin).

Gmina z administracyjnego punktu widzenia to wspólnota samorządowa mieszkańców na danym terenie, do zakresu działania której należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, i w której jej mieszkańcy uczestniczą w sprawowaniu władzy. Początki gmin, jako jednostek podziału administracyjnego i samorządu terytorialnego sięgają w dziejach ustroju Polski pierwszych lat XIX w. Mocą dekretu z 23 lutego 1809 r. w Księstwie Warszawskim wprowadzono gminę wiejską, na której czele stał powoływany przez prefekta wójt (z uprawnieniami administracyjnymi i porządkowymi) oraz radę wiejską posiadającą ograniczone prawa samorządowe.

Gminy funkcjonowały także w okresie Królestwa Polskiego utworzonego w 1815 r. z większości terytorium Księstwa Warszawskiego, będąc zasadniczymi jednostkami podziału

administracyjnego, które tworzono z majątków ziemskich prywatnych oraz rządowych. Mocą wydanego przez Mikołaja I Statutu Organicznego 14 (26) lutego 1832 r. Królestwo Polskie zostało formalnie włączone do Cesarstwa Rosyjskiego, jednak instytucje administracyjne nie uległy zmianom. Konstytucja z 1832 r. utrzymała czasowo podział państwa na województwa, obwody, powiaty, gminy miejskie i wiejskie, jednak już w 1837 r. województwa przemianowano na gubernie, a w 1842 r. obwody na powiaty. Funkcjonujące w okresie konstytucyjnym Królestwa Polskiego namiastki samorządu terytorialnego w postaci rad wojewódzkich (gubernialnych), do których przedstawiciele wybierały m.in. zgromadzenia gminne, nie były rozwiązaniami noszącymi znamiona nowoczesnego samorządu terytorialnego. Zwiastunem korzystnych zmian w zakresie rozwoju samorządności na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim była reforma samorządowa Aleksandra Wielopolskiego z lat 1861-1863, która doprowadziła m.in. do wyborów do rad gminnych, będących organami samorządowymi. Niestety klęska powstania styczniowego w 1864 r. spowodowała, że władze zaborcze anulowały reformę Wielopolskiego, doprowadzając do pełnej unifikacji Królestwa Polskiego z Cesarstwem Rosyjskim. W zakresie ustroju administracyjnego gmin wiejskich zaczął obowiązywać nowy porządek, który regulowały ukazy carskie z 19 lutego (1 marca) 1864 r. i z 2 marca 1867 r.

W myśl ukazów carskich z lat sześćdziesiątych XIX w., gminy obejmowały określoną liczbę wsi (gromad), osady i obszary dworskie. Na czele gminy stał wójt z ławnikami wybieranymi przez zebrania gminne. Oni też sprawowali władzę wykonawczą w gminie. Wójtowi pomagał sołtys posiadający władzę w gromadach i wybierany przez zgromadzenie gromadzkie. Uchwał w sprawach gminy, a także wyboru urzędników administracji gminnej w tym urzędników sądowych, dokonywano na zebraniach gminnych, które były swoistymi organami samorządowymi, (jedynymi na terytorium byłego Królestwa Polskiego). Taki system administracyjny przetrwał do 1915 r. Po opuszczeniu w tym roku przez Rosjan Królestwa Polskiego, w wyniku wydarzeń zbrojnych I wojny światowej i przejściem tego terytorium pod okupację Niemiec i Austro-Węgier, powołano nową administrację cywilną. Utworzono Generał-gubernatorstwo Warszawskie i Lubelskie na czele z mianowanymi przez cesarza niemieckiego generał-gubernatorami rezydującymi w Warszawie i Lublinie. Zniesiono podział na gubernie. Funkcjonowały urzędy powiatowe, którymi zarządzali naczelnicy (głównie Niemcy), a które podlegały Zarządowi Cywilnemu. W zakresie organizacji samorządu terytorialnego utrzymano samorząd gminny, który nadzorowany był przez niemieckie władze okupacyjne. Wprowadzono też samorząd miejski w latach 1915-1916, i gminy miejskie uzyskały osobowość prawną. Rady miejskie wyłaniane były systemem

kurialnym lub/ i w trybie nominacji władz okupacyjnych. W sumie w latach 1916-1918 stworzono podwaliny nowoczesnej polskiej państwowości, a dorobek organizacyjny i projektodawczy w sporej mierze wykorzystany został przez władze odrodzonej Polski także w zakresie administracji publicznej.

W odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona w 1921 r. Konstytucja wprowadziła gminy miejskie i wiejskie, jako najniższe jednostki samorządu terytorialnego, co potwierdziły kolejne akty normatywne z 1928 i 1933 r. Od 1933 r. gromady i osady weszły w skład gmin zbiorowych. W gromadzie organem uchwałodawczym była rada lub zebranie gromadzkie, wykonawczym zaś – sołtys. W gminie natomiast organem uchwałodawczym była rada gminy, a wykonawczym – wójt i ławnicy, tworzący zarząd gminy. Po II wojnie światowej powrócono do systemu organów administracji rządowej i samorządowej funkcjonującego w II RP, opartego na trójstopniowym podziale państwa na województwa, powiaty i gminy. Dopiero ustawa z 20 marca 1950 r. zlikwidowała samorząd terytorialny. Kolejna ustawa z 25 września 1954 r. zastąpiła gminę gromadą, a w 1972 r. gromady ponownie zastąpione zostały gminami. Mocą *Ustawy o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa* z 1975 r. wprowadzony został podział na województwa i gminy, który obowiązywał do 1990 r., kiedy to na mocy *Ustawy o samorządzie terytorialnym* z 8 marca, dokonano zmian w systemie samorządu terytorialnego. Do najważniejszych należało prawo do tworzenia przez mieszkańców miast i gmin wspólnot samorządowych. Dnia 1 stycznia 1999 r. weszła w życie kolejna reforma administracyjna Polski, która wprowadziła 3-stopniową strukturę podziału terytorialnego. Oprócz województw rządowo-samorządowych oraz gmin, przywrócono także zlikwidowane w 1975 r. powiaty. Reforma ta miała na celu budowę samorządności, usprawnienie działań władzy w terenie oraz zbliżenie się do obywatela.

Terytorium obecnej Gminy Waganiec od wczesnego średniowiecza związane było z Kujawami, z wyodrębnioną w schyłku XII w., dzielnicą kujawską. Ukształtowany w okresie rozbicia dzielnicowego Polski wewnętrzny administracyjny podział Kujaw w zasadniczym zrębie uległ stabilizacji do czasów współczesnych. Okres średniowiecza, to również czas początków powiatów kujawskich, których bezpośrednimi poprzednikami były kasztelanie. Obszar Gminy Waganiec początkowo leżał w granicach kasztelanii włocławskiej i diecezji włocławskiej. Po śmierci księcia Kazimierza Konradowica w 1267 r., ośrodkiem centralnym kasztelanii został Brześć Kujawski (kasztelania brzeska), samo zaś przeniesienie odbyło się w latach 1268-1271. Po uformowaniu się w pierwszej połowie XIV w. województwa brzesko-

kujawskiego terytorium Gminy Waganiec znalazło się w granicach tegoż województwa, w powiecie brzeskim. Taki układ administracyjny obowiązywał do końca okresu przedrozbiorowego. Od 1793 r. terytorium Gminy znalazło się pod zaborem pruskim, w granicach nowo utworzonej prowincji noszącej nazwę Prusy Południowe, w departamencie piotrkowskim, powiecie brzeskim, a po trzecim rozbiore w 1795 r., w departamencie poznańskim.

W okresie Księstwa Warszawskiego (1807-1815) obszar Gminy Waganiec wchodził w skład powiatu brzeskiego, departamentu bydgoskiego Księstwa Warszawskiego, a po utworzeniu Królestwa Polskiego (1815 r.), od 1816 r. omawiane terytorium znalazło się w obwodzie kujawskim (z ośrodkiem we Włocławku), w województwie mazowieckim. W 1837 r. przeprowadzono reformę podziału administracyjnego Królestwa Polskiego - w miejsce województwa wprowadzono gubernię. Ponadto w 1842 r. obwód zastąpiono powiatem, a w 1844 r. zmniejszono liczbę guberni. Wszystkie te reformy nie przyczyniły się do zmiany przynależności administracyjnej terenu omawianej Gminy. W 1866 r. terytorium Gminy Waganiec w dalszym ciągu znajdowało się w powiecie włocławskim, w guberni warszawskiej.

Wraz z likwidacją autonomii Królestwa Polskiego w wyniku nowej reformy administracyjnej, zwiększającej liczbę powiatów, w 1867 r. obszar Gminy Waganiec znalazł się w granicach nowo utworzonego powiatu radziejowskiego. W 1870 r. ośrodek tego powiatu przeniesiony został do Nieszawy i cały powiat zyskał nową nazwę - powiat nieszawski. W czasie I wojny światowej omawiane terytorium Gminy wraz z całym powiatem nieszawskim weszło w skład Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego i włocławskiej guberni wojennej. Mocą aktu z 5 listopada 1916 r. obszar ten stał się częścią tzw. Królestwa Polskiego. W tym samym okresie nastąpiła też likwidacja pewnej części powiatów, w efekcie czego, powiat nieszawski został włączony w granice powiatu włocławskiego.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., nastąpiły kolejne zmiany w strukturze administracji terytorialnej. Na mocy Ustawy tymczasowej z 2 sierpnia 1919 r., o organizacji władz administracyjnych II instancji, obszar Gminy Waganiec ponownie znalazł się w granicach reaktywowanego powiatu nieszawskiego, województwa warszawskiego. W 1932 r. ośrodkiem powiatu nieszawskiego został większy i silniejszy pod względem społeczno- gospodarczym Aleksandrów Kujawski. W związku z reformą administracyjną od 1 kwietnia 1938 r. obszar Gminy Waganiec razem z powiatem nieszawskim znalazł się w granicach województwa pomorskiego. W czasie II wojny światowej terytorium Gminy zostało włączone bezpośrednio do III Rzeszy Niemieckiej i leżało w obrębie rejencji

inowrocławskiej, w powiecie nieszawskim. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1945 r. przywrócono przedwojenny podział administracyjny i teren Gminy wraz z powiatem nieszawskim znalazł się w granicach województwa pomorskiego. W 1948 r. powiat nieszawski przemianowano na aleksandrowski. W 1950 r. w wyniku reformy administracyjnej terytorium Gminy wraz z powiatem aleksandrowskim znalazło się w granicach utworzonego województwa bydgoskiego. Reforma administracji terytorialnej w 1975 r., zlikwidowała powiaty i wprowadziła kolejne zmiany polegające na tym, iż od 1 czerwca tego roku, terytorium Gminy Waganiec weszło w skład nowo powołanego województwa wrocławskiego. Taki stan obowiązywał do końca 1998 r. Od 1 stycznia 1999 r., w wyniku nowej reformy, omawiany teren znalazł się w granicach reaktywowanego powiatu aleksandrowskiego, w województwie kujawsko-pomorskim.

Gmina Waganiec, jako odrębna jednostka samorządu terytorialnego powstała 1 czerwca 1991 r. W momencie zawiązywania się wspólnot gminnych na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX w., miejscowości, które obecnie wchodzą w skład obszaru Gminy Waganiec przynależały administracyjnie do kilku gmin, tj.: Gminy Lubanie, Straszewo, Nieszawa, Raciążek, Bądkowo. Sam Waganiec też nie był ośrodkiem gminy i wchodził w skład Gminy Lubanie. Taki stan utrzymywał się do 1950 r. W 1950 r. w wyniku reformy administracyjnej powołano Gromadę Zbrachlin z siedzibą w Wagańcu. W 1972 r. nastąpiło zlikwidowanie Gromady Zbrachlin i w 1973 r. Waganiec wszedł w skład Gminy i Miasta Nieszawa. Trwało to do 31 maja 1991 r.

Waganiec jest miejscowością posiadającą niezawodnie średniowieczną metrykę. Najstarsze dane na temat wsi pochodzą jednak z XVI w. W 1557 r. w źródłach odnotowano niejaki „Wagancze”, które znajdowały się w parafii „Sbrachlino”, a więc na pewno nazwa ta odnosi się do Wagańca, faktycznie należącego do parafii w sąsiednim Zbrachlinie. W połowie XVI w. Waganiec był własnością kilku dziedziców: Bartłomieja Waganieckiego, posiadającego 2 łany, Piotra Broniewskiego też z 2 łanami, Kościelskiego mającego 1 łan, Zakrzewskiej dzierżącej 3 łany i Jana Nieszczewskiego posiadającego bliżej nieokreśloną część.

Rodzina Waganieckich w drugiej połowie XVI w., była już rodziną protestancką, bowiem w 1584 r. Bartłomiej Waganiecki, dziedzic Wagańca naraził się plebanowi w Zbrachlinie, sprowadzając kaznodzieję kalwińskiego z Kościelnej Wsi w celu pogrzebania na tutejszym cmentarzu zwłok swojego syna. W XVI i XVII w., w okolicach Wagańca, osiedliło się sporo protestantów oraz braci czeskich (arian), którzy zakładając swoje kolonie,

w niedługim czasie posiadali też swoje świątynie i szkoły. W kolejnych wiekach rodzina Waganieckich skupiła się na systematycznym poszerzaniu swoich włości i na przełomie XVIII i XIX w., posiadała większość ziem Wagańca.

W 1827 r. Waganiec podzielony był już na dwie części, pierwsza część liczyła 18 domostw ze 129 mieszkańcami, druga natomiast liczyła 9 domostw z 66 mieszkańcami. W 1887 r. funkcjonował folwark Waganiec liczący 756 mórg większości ziemi ornej przeznaczonej pod uprawy ogrodnicze. W tym czasie istniało 14 budynków murowanych, 8 budynków drewnianych oraz wiatrak. Ziemia waganiecka bogata była także w torf, którego obfite pokłady wykorzystywano w ogrodnictwie. Pod koniec XIX w. Waganiec liczył 326 mieszkańców. Wzrost liczby mieszkańców wsi spowodowany był budową dworca kolei warszawsko-bydgoskiej (1880-1890), a następnie kolejki wąskotorowej do Dobrego i Sompolna.

Początki XX w. były dla Wagańca okresem intensywnego rozkwitu. Kolej żelazna ułatwiała kontakty gospodarcze, kulturalne i społeczne. Rozwijał się także folwark Waganiec, zarówno pod względem ogrodniczo-rolnym, jak i społeczno-kulturalnym, który był najpierw własnością E. Boye, a następnie Bacciarellego (potomka słynnego malarza). Obydwaj dobrze zapisali się dla rozwoju oświaty wśród miejscowej ludności. W początkach XX w., założono także park dla mieszkańców Wagańca. Istotnym wydarzeniem w dziejach Wagańca była stoczona w 1939 r. w pobliżu dworca kolejowego, bitwa wycofujących się żołnierzy polskich z hitlerowską Luftwaffe. Po II wojnie światowej nastąpił dalszy rozwój Wagańca za sprawą działalności rolniczej i produkcji ogrodniczo – sadowniczej.

Waganiec od początków swego istnienia, przynależał do świątyni i parafii p.w. św. Jakuba w Zbrachlinie. Najstarsze wiadomości źródłowe o tej wsi pochodzą z dokumentu z 1136 r., w którym Zbrachlin wymieniony jest pośród dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Wieś ta należała do opactwa NMP w grodzie łączyckim. Parafia w Zbrachlinie należy do jednych z najstarszych na Kujawach i swymi początkami sięga zapewne jeszcze XIII w. Za wczesną erekcją parafii przemawia rozległe w średniowieczu jej terytorium, natomiast jej pierwotne wezwanie – św. Jakuba - wskazuje na XIII w., jako czas najwcześniejszego powstania tej struktury kościelnej. Najstarsze ślady źródłowe wzmiankujące parafię i kościół w Zbrachlinie pochodzą z wykazu parafii archidiecezji wrocławskiej z 1325 r. Informacje o kościele parafialnym w Zbrachlinie widnieją też w dokumencie biskupa wrocławskiego Macieja z Gołańczy z 1349 r., mocą, którego, biskup za zgodą kapituły katedralnej, zamienił z rektorem kościoła parafialnego w Zbrachlinie Janem dziesięcinę z tejże wsi na dziesięcinę we wsi Łęg koło Wrocławka. Ponadto w tym samym

roku za zgodą biskupa wrocławskiego i kapituły katedralnej dokonano lokowania na prawie magdeburskim, w odmianie chełmińskiej wieś Siutkowo w parafii Zbrachlin. W 1357 r. prawdopodobnie tenże sam Jan, ale już jako wojewoda łęczycki, zamienił z biskupem wrocławskim Maciejem swoją wieś Zbrachlin na wsie biskupie nad Bzurą położone w ziemi łęczyckiej: Sobotę i Zagniszowice.

W XIV w., w okresie panowania Władysława Łokietka, w czasie najazdów Krzyżaków na Kujawy i Wielkopolskę, obszary Parafii i Gminy zostały niejednokrotnie spustoszone przez oddziały wojsk zakonnych. Często, bowiem, wojska krzyżackie w wyniku akcji zbrojnych paliły drewniane kościoły oraz sporą część gospodarstw z okolicznych wsi.

W połowie XVI w. Zbrachlin, według rejestru poborowego powiatu brzeskiego z 1557 r., liczył 9 łąnów kmiecich, 2 łąny sołtysie, 13 czynszowych i 2 zagrodowe. Wieś ta, jak i pozostałe miejscowości parafii pokryte był uprawami rolnymi, z czasem także ogrodniczymi. Przepływająca obok Wagańca i innych miejscowości z terenu Gminy rzeka Wisła, stwarzała dogodne warunki do rozwoju handlu zbożem i innymi produktami. Szlak wodny na Wiśle miał duże znaczenie w rozkwicie tych terenów. Zrozumiałe jest, że zarówno Zbrachlin, jak i Waganiec oraz inne miejscowości z obszaru współczesnej Gminy były wsiami zamożnymi. Już w 1566 r., jak informują źródła, staraniem archidiacona wrocławskiego Andrzeja Duchnickiego wybudowano w miejsce dawniejszego, zapewne drewnianego kościoła, nową, murowaną świątynię pod wezwaniem św. Jakuba Większego Apostoła. Konsekracji kościoła dokonał najprawdopodobniej biskup wrocławski Mikołaj Wolski. Niewykluczone, że w okresie tym, zaczęły już funkcjonować bractwa przykościelne (np. Bractwo Różańcowe, Bożego Miłosierdzia, św. Anny, św. Barbary i inne). Parafia p.w. Św. Jakuba w Zbrachlinie, swym zasięgiem obejmowała większość obecnego terytorium Gminy Waganiec, czyli m.in. wsie: Waganiec, Zbrachlin, Zbrachlin Stary, Zbrachlin Nowy, Siutkowo, Siutkówka, Niszczewy, Śliwkowo, Michalin, Michalinek, Ariany, Kaźmierzyn, Józefowo, Plebanka. Układ sieci wsi należących do parafii w Zbrachlinie nie uległ większym zmianom do czasów współczesnych.

Uciążliwy i bardzo kosztowny był także dla kościoła św. Jakuba w Zbrachlinie oraz całego obszaru parafii okres potopu szwedzkiego 1655-1660, kiedy to wojska szwedzkie masowo rabowały wszystkie kosztowności kościelne i świeckie oraz pustoszyły ziemie, przez które przechodziły. Straty materialne szły w parze ze stratami ludzkimi i kulturowymi.

Ośrodek parafii wytwarzał także pozaadministracyjne funkcje Zbrachlina. Należały do nich w okresie przedrozbiorowym szkolnictwo oraz opieka społeczna, realizowane wówczas

przez szkołę parafialną (wzmiankowaną w XVII w.) i szpital (przysiężek) parafialny (poświadczony w źródłach w XVII w.).

W czasie zaborów nastąpiła zmiana statusu Zbrachlina. W okresie zaboru pruskiego, po upadku powstania kościuszkowskiego, rząd pruski w 1796 r., dokonał konfiskaty i przejęcia dóbr kościelnych. Niestety, wówczas Zbrachlin, ani Waganiec nie został ośrodkiem dóbr rządowych. Nie zmieniło się to także w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Terytorium obecnej Gminy Waganiec znalazło się w jednostkach gminnych wiejskich z ośrodkami m.in. w Lubaniu, Straszewie, Nieszawie.

W początkach XIX w., powstała osada Zbrachlin Holendry, która w 1827 r. była własnością rządową i zamieszkiwana była przez 162 ludzi skupionych w 15 domostwach. W drugiej połowie XIX w., parafia w Zbrachlinie liczyła około 1200 wiernych. Funkcjonował w dalszym ciągu kościół parafialny i szkoła początkowa. Zbrachlin podzielony był na Zbrachlin wieś, Stary Zbrachlin i Nowy Zbrachlin. Wieś Zbrachlin o powierzchni 614 mórg włościańskich, zamieszkiwało 137 ludzi. Ponadto Zbrachlin Stary, który zamieszkiwało wówczas 108 mieszkańców składał się z 427 mórg, natomiast Zbrachlin Nowy o powierzchni 255 mórg liczył 123 ludzi. Administracyjnie pod koniec XIX w. Zbrachlin wchodził w skład Gminy Straszewo.

Pod koniec XIX w., zniszczeniu (prawdopodobnie w wyniku pożaru) uległ kościół parafialny p.w. św. Jakuba w Zbrachlinie. Odbudowę nowej świątyni rozpoczęto w 1889 r., staraniem miejscowego proboszcza księdza Wojciecha Chawańkiewicza. W 1899 r. nakładem dużych środków materialnych i sporym wysiłkiem mieszkańców parafii, udało się zakończyć stawianie murów kościoła, a w roku następnym (1900) wylać posadzkę w świątyni. Ostateczne zakończenie odbudowy kościoła parafialnego odbyło się dzięki wysiłkom księdza proboszcza Emmanuela Moderskiego i uwieńczone zostało w 1909 r. konsekracją świątyni, której dokonał biskup kujawsko-kaliski Stanisław Zdzitowiecki. Nowo odbudowany kościół otrzymał nowe wezwanie, a mianowicie Św. Wojciech Biskupa Męczennika. Poprzedni tytuł świątyni, tj. Św. Jakuba Większego Apostoła nie został uwzględniony. W dwudziestoleciu międzywojennym XX w., kiedy proboszczem kościoła parafialnego w Zbrachlinie był ksiądz Stefan Downar, poczyniono dalsze drobne prace wykończeniowe i ulepszenia w świątyni.

Okres II wojny światowej był w dziejach Wagańca, jak i Zbrachlina czasem bardzo tragicznym. W trakcie kampanii wrześniowej 1939 r. podczas bombardowania 4 września eszelonu wojskowego na dworcu kolejowym w Wagańcu zginęło wielu ludzi (18 poległych). Od 7 do 9 września w Zbrachlinie w szkole podstawowej stacjonował sztab 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty dowodzonej przez generała Juliusza Drapelę. W tych dniach odbyły się też

w Zbrachlinie największe walki na ziemi kujawskiej podczas kampanii wrześniowej, było wielu zabitych i rannych. Ciała poległych pochowano na cmentarzu w Zbrachlinie. Podczas okupacji niemieckiej kościół w Zbrachlinie był zamknięty, a szkoła podstawowa była spalona.

Po drugiej wojnie światowej, w 1950 r. utworzono Gromadę Zbrachlin z siedzibą w Wagańcu. Układ taki przetrwał do 1972 r. Następnie Waganiec przyłączono do Gminy i Miasta Nieszawa. Dnia 1 czerwca 1991 r. utworzono Gminę Waganiec, która swym zasięgiem w dużej mierze pokrywa się z obszarem dawnej, jak i współczesnej parafii w Zbrachlinie.

III. Tradycje heraldyczne Gminy Waganiec

Gmina Waganiec, jako jednostka samorządu terytorialnego nie posiada tradycji heraldycznych. Podczas zaborów i w okresie Księstwa Warszawskiego na pieczęciach urzędowych oraz oznakach urzędników gmin stosowana była symbolika państwowa. Używano początkowo pieczęci z wizerunkiem Orła Polskiego, a od połowy XIX w., pieczęci z orłem rosyjskim (godłem carskim). Po odzyskaniu niepodległości, do 1939 r. urząd gminy używał pieczęci z wyobrażeniem Orła Polskiego. Sytuacja wyglądała podobnie także po II wojnie światowej, od 1945 r. w przypadku Rad Narodowych, (w tym także Gminnych), wprowadzono do użytku pieczęcie z godłem państwa polskiego. Jedynie na początku okresu Księstwa Warszawskiego i niedługo po nim, wójtowie posługiwali się pieczęciami zindywidualizowanymi, jak w przypadku gminy Janowice (obecnie w granicach Gminy Lubanie) pieczęcią z nazwiskiem wójta.

Najtrwalszą i najszerzą instytucją stabilizującą funkcje ośrodkowe Gminy była parafia w Zbrachlinie, która swym zasięgiem obejmowała obszar pokrywający się z obecnym terytorium Gminy Waganiec. Był on zdecydowanie większy od posiadłości właścicieli Wagańca. Średniowieczne i niewiele zmienione w okresie późniejszym granice parafii w Zbrachlinie, rozległej, obejmującej od samego początku przylegającą do Zbrachlina wieś Waganiec, w zasadzie opowiadają generalnie terytorium współczesnej Gminy.

Przystępując do tworzenia współczesnego znaku samorządowego w postaci herbu Gminy Waganiec, poszukiwania materii dla tego zadania należy odnieść do znaków heraldycznych instytucji tworzących jej funkcje ośrodkowe, kontynuowane do dnia dzisiejszego. Ponieważ brak jest danych historycznych wskazujących na ośrodkowe funkcje Wagańca w dawnych czasach, jednym z motywów przy komponowaniu herbu Gminy może

być wzięte pod uwagę herbów pierwotnych właścicieli Wagańca, tj. rodzin szlacheckich: Waganieckich, Broniewskich, Kościelskich, Zakrzewskich i Nieszczeńskich. Niestety, nie sposób jednak precyzyjnie określić przynależność herbową wszystkich dziedziców (znana jest przynależność rodowa Broniewskich i Kościelskich oraz Zakrzewskich herbu Ogończyk). Ewentualny wybór motywu spośród herbów szlacheckich należałoby poprzedzić zaawansowanymi badaniami nad historią własności ziemskiej na terenie współczesnej Gminy. Taka droga kreacji znaku samorządowego posiadałaby wadę polegającą na odchodzeniu od dziejów tworzenia się terytorium Gminy, niezawodnie związanego z parafią w Zbrachlinie. Wobec powyższego instytucją najpełniej i najtrwalej kształtującą ośrodek Gminy, jak wykazano w materiale historycznym, była parafia pod wezwaniem - pierwotnie św. Jakuba Większego Apostoła, a od początków XX w. - św. Wojciecha Biskupa Męczennika w Zbrachlinie.

Mając na uwadze przesłanki historyczne, wydaje się, że najbardziej wskazaną drogą kreacji herbu Gminy Waganiec jest odwołanie się do znaków związanych z patronami parafii i ich pieczęciami. Ponieważ nie zachowały się wizerunki pieczęci parafii, kiedy to patronem był jeszcze św. Jakub, a obecnie znane pieczęcie parafialne z tytułem parafii p.w. św. Wojciecha, obrazują tylko Krzyż Pański, nie będą pomocne przy komponowaniu znaku Gminy. Tym niemniej wybór patronów parafii (zarówno pierwotnego, jaki obecnego) jest zgodny z procesem tworzenia znaków samorządowych w okresie staropolskim, które niejednokrotnie w swojej treści odwoływały się do patronów parafii. Ponadto patron parafii często też był postrzegany i rozumiany, jako opiekun całej społeczności samorządowej (np. miasta).

Powyższe wytyczne zostały poddane społecznej konsultacji społeczności gminnej, na podstawie, której, można było przyjąć rozwiązania szczegółowe dla projektu herbu. Idea projektu koncentrować ma się na elementach cementujących i wyróżniających społeczność Gminy.

VI. Propozycje desygnatów Gminy Waganiec

1. Herb

Komponując projekt herbu dla Gminy Waganiec starano się przestrzegać wszystkich zaleceń zaproponowanych na I Krakowskim Kolokwium Heraldycznym w Krakowie w 1999

r. Projekt herbu zakłada umieszczenie godła w tarczy późnogotyckiej, zwanej też hiszpańską. Tarcza ta jest zaokrąglona od dołu o proporcjach wysokości do szerokości, jak 7 : 6.

Spółeczności i Władzom Gminy Waganiec zaprezentowano kilka propozycji projektu herbu. Po konsultacjach i sugestiach Komisji Heraldycznej ustalono, aby zaproponować jeden projekt herbu.

Projekt nawiązują do patronów parafii w Zbrachlinie – św. Jakuba Większego Apostoła i św. Wojciecha Biskupa Męczennika, bez ich przedstawiania w całości, a jedynie za pomocą ich atrybutów, z nawiązaniem do symbolu topograficznego położenia Gminy nad Wisłą.

Projekt należy opisywać następująco:

W polu czerwonym skrzyżowana laska pielgrzyma zwieńczona muszlą i kulką, złota, w lewym skosie i wiosło złote w prawym skosie. W podstawie tarczy jedna fala srebrna. (Ilustracja 1).

Symbolika projektu herbu, tj.: wiosło nawiązuje do atrybutów Św. Wojciecha Biskupa Męczennika (zm. 997). Św. Wojciech urodził się w Libicach na terytorium państwa czeskiego, od najmłodszych lat oddany był na wychowanie kościelne. Przyjął święcenia kapłańskie w 981 r. Pobierał nauki w Magdeburgu w Niemczech, poznając łacinę, niemiecki i in. W roku 983 został biskupem praskim, jednak już 989 r., w wyniku nacisków zrzekł się tej funkcji. Przebywał we Włoszech do 992 r. Następnie ponownie został mianowany biskupem praskim. W wyniku nieporozumień z władzą książęcą Przemyślidów św. Wojciech ponownie musiał się zrzec urzędu biskupiego i udał się na misję celem chrystianizowania Prusów. Po początkowym sukcesie chrystianizacyjnym św. Wojciech napotkał wiele trudności i niechęci ze strony Prusów, którzy zamordowali go odcinając mu głowę 23 kwietnia 997 r. we wsi Święty Gaj. Symboliczne atrybuty Św. Wojciech, w postaci wiosła oznaczają człowieka dzielnego, silnego, oddanego sprawie i honorowego. Wiosło symbolizuje daleką podróż morską, siłę, odwagę, pewność, konsekwencję. Atrybutem św. Jakuba Większego Apostoła użytym w projekcie herbu Gminy Waganiec jest laska pielgrzyma z muszlą i kulką. Św. Jakub Większy (zm. ok. 43 lub 44 r.), syn Zebedeusza, brat Jana Ewangelisty, był jednym z 12 apostołów Jezusa Chrystusa. Należał do uprzywilejowanych uczniów Chrystusa, którzy byli świadkami wskrzeszenia córki Jaira, przemienienia na Górze Tabor, modlitwy w Ogrójcu. Jakub i Jan znani byli z porywczego charakteru, dlatego też Chrystus nazwał ich Synami Gromu. Herod Agryppa, wnuk Heroda Wielkiego, kazał ściąć św. Jakuba mieczem podczas pierwszego prześladowania. Tradycja utrzymuje, że apostoł przed śmiercią żałował

swego kata, który wzruszony taką postawą, nawrócił się na wiarę chrześcijańską. Relikwie św. Jakuba czczone są w Santiago de Compostela (Hiszpania), dokąd zostały przywiezione z Jerozolimy w VII w. Św. Jakub jest opiekunem pielgrzymów, zakonów rycerskich, walki z islamem. Symboliczny atrybut św. Jakuba, w postaci laski pielgrzyma oznacza podróż, ale też wiedzę i władzę, muszla natomiast symbolizuje długą podróż i triumfatora w bitwie, także uczestnika krucjaty, dobroć i mądrość Boską. Barwy użyte przy komponowaniu projektów herbu według konwencji heraldycznej, nawiązują jednocześnie do symboliki męczeństwa i dostojności oraz barw herbu powiatu aleksandrowskiego (srebrny, złoty, czerwony). Srebrna fala nawiązuje także do nadwiślańskiego położenia Gminy.

Herb można umieszczać na: sztandarze, fladze, (w całości lub godło), pieczęciach urzędowych i innych oznakach władz gminnych (wójta, jego zastępcy, członków zarządu, przewodniczącego rady i jego zastępców, członków rady), na budynkach, które są siedzibą władz samorządowych gminy, a także we wnętrzach tychże budynków, budynkach będących własnością samorządu, na pismach, okolicznościowych drukach, wizytówkach władz gminnych (za zgodą rady, a także niższych urzędników Zarządu), na tablicach pamiątkowych fundowanych przez władze samorządu, słupach granicznych tzw. witaczach, pojazdach, transparentach umieszczanych przy drodze. Używanie herbu przez osoby nieurzędowe jest dopuszczalne za zgodą Rady Gminy. Może ono mieć jednak charakter tylko czasowy.

2. Flaga

Do głównych weksyliów samorządowych zaliczane są flagi. W świetle *Ustawy z 29 grudnia 1998 r. „jednostkom samorządu terytorialnego”* przysługuje prawo do używania flag. Flagi gminne powinny mieć postać płachty barwionej w barwy herbu gminy, na którą może być nałożony herb, godło lub jego część. Flaga winna być przytwierdzona na stałe lub czasowo do drzewca, wciągana po linie na maszt lub zawieszona swobodnie na linie. Flaga może istnieć w nieograniczonej ilości egzemplarzy. Inaczej jest w przypadku chorągwi, która jako hierarchicznie wyższe rangą weksylium, będące płatem w barwie pola tarczy z malowanym bądź aplikowanym nań godłem herbu bez tarczy, przytwierdzona jest na stałe do drzewca i występuje w kilku egzemplarzach. Współcześnie zmierza się w kierunku scalania w jeden system znaków weksyliów i herbów. Obok flag składających się jedynie z barwnych pasów, słupów itp., wyróżnia się także flagi urzędowe, które stanowią swoiste

połączenie tradycyjnej flagi z chorągwią, gdyż tworzy się je w oparciu o klasyczną flagę, na którą nakłada się herb. W ten sposób obok flagi państwowej, będącej równocześnie flagą ogólnonarodową, rodzi się powoli nowy system flag terytorialnych.

Proponuję przyjęcie przez Radę Gminy flagi urzędowej (z herbem lub godłem). Flaga urzędowa powinna być zastrzeżona do wyłącznego użytku służbowego gminnych władz samorządowych. Przy jej tworzeniu uwzględnić należy zasadę tworzenia flag, a mianowicie powinna być skomponowana z barw heraldycznych (odpowiednikiem srebra jest biel, zaś złota barwa żółta). Flaga jest dwustronna, przy opisie uwzględnia się jednak jej stronę główną, określoną z perspektywy patrzącego, tzn. odniesienia, gdy drzewce (maszt) znajduje się z jego lewej strony, a płat skierowany jest w prawą stronę. Na fladze nie umieszcza się żadnych innych napisów. Flagę stanowi poziomy płat materii o proporcji boków 8 : 5, umieszczony krótszym bokiem do drzewca, składający się z dwóch poziomych pasów (stref): górnego – złotego, o szerokości 3/4 płata, i dolnego - czerwonego, o szerokości 1/4 płata. Na środku płata złotego umieszczony jest herb Gminy Waganiec (Ilustracja 2).

Flagę można umieścić pionowo, ale w takiej sytuacji jej skraj górny przechodzi na lewą stronę (wówczas kolejność pasów to od lewej do prawej: czerwony, srebrny, czerwony). Rada Gminy nie musi za stosowne uznać umieszczanie herbu na fladze, (którą wówczas stanowiłyby poziomy płat materii, o proporcjach jak powyżej, składający się z poziomych stref: czerwonej, srebrnej i czerwonej, o szerokościach jak powyżej). Zalecam jednak przyjęcie flagi herbowej, co jest zgodne z tendencją tworzenia współczesnych weksyliów samorządowych, a ponadto stwarza możliwość pełnej indywidualizacji flagi. W ten sposób flaga będzie nie tylko symbolem odróżniającym daną wspólnotę terytorialną od innych, ale także symbolem pozwalającym lepiej identyfikować się lokalnemu społeczeństwu. Zgodnie ze staropolską tradycją weksylia samorządowe powinny być nośnikami manifestacji ich herbów.

Zastosowanie flagi gminnej jest następujące: podnosi się ją przed budynkiem lub na budynku stanowiącym siedzibę władz gminy (np. ratusz) albo miejsce ich obrad lub przebywania. Flaga jest umieszczona po lewej stronie przed wejściem głównym (od strony patrzącego) na drzewcu, lub osadzona powyżej flagi państwowej, wojewódzkiej i powiatowej. Kolejność flag ustalona jest według hierarchii i jest następująca: flaga państwowa, flaga wojewódzka, flaga powiatu, flaga gminy, flaga służbowa (straż, policja, poczta, bank, itp.; flagi inne (instytucji itp.). Rozwiązania szczegółowe rozstrzyga protokół flagowy.

3. Pieczęć

Jednym z symboli samorządu terytorialnego w myśl woli ustawodawcy są pieczęcie. Proponuję pieczęcie urzędowe z godłem lub herbem Gminy i majuskułowym napisem otokowym: RADA GMINY WAGANIEC, drugą z napisem GMINA WAGANIEC oraz trzecią z napisem WÓJT GMINY WAGANIEC. Napisy są rozdzielone sześcioramienną gwiazdą. Typ czcionki – Times New Roman CE. Otok zewnętrzny podwójny ciągły i przerywany. Średnica wszystkich trzech pieczęci wynosi 36 mm. (Ilustracja 3).

W opracowaniu projektu desygnatów Gminy Waganiec wykorzystano:

Źródła archiwalne:

- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Acta Consistorii Gnesnensis od 1404 do 1510;
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, sygn. dokument 158, 159, 174; Acta episcopalia Wladislaviensia, XXVIII; Kopiański 1 - Kopiański ogólny Drzewickiego; Kopiański 5 - Kopiański ogólny z drugiej połowy XVI w.; Kopiański 4 - Kopiański ks. P. Piotrkowskiego; Kopiański 6 – Kopiański ogólny z trzeciego ćwierćwiecza XVI w.;
- Archiwum Państwowe w Toruniu, Oddział we Włocławku, nr zespołu 356, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej Zbrachlin, powiat aleksandrowski; nr zespołu 386, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Zbrachlin;

Źródła drukowane:

- Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000.
- *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1888.
- Engel B.: *Die mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathsarchivs, mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes*, t. 1-2. Thorn 1894-1895.
- Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 62 (1957), z. 2, Toruń 1966.
- Gumowski M., *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932.
- Gumowski M., *Herby miast województwa warszawskiego*, Warszawa 1938.
- Hupp O., *Die Wappen und Siegel der Deutschen Staedte: Flecken und Doerfr: nach amtlichen und archivalisch*, Frankfurt/M 1898.
- Hupp O., *Deutsche Ortswappen*, Bremen 1915.
- *Katalog inwentarzy dóbr ziemskich XVI-XVIII w. sporządzony na podstawie ksiąg grodzkich i ziemskich*, oprac. zbiorowe, red. W. Maciejewska, Warszawa 1959.
- *Katalog miejscowości województwa kujawsko-pomorskiego*. Podział terytorialny z dnia 01.01.1999, Bydgoszcz 1999.
- *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 1-3, wyd. L. Ryzyszewski, A. Muczkowski, J. Bartoszewicz, Warszawa 1847-1854.
- *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1-11, Poznań 1886 - 1999.

- Kuczyński S.K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- *Monumenta historia dioeceseos Wladislaviensis*, wyd. Z. Chodyński, S. Chodyński, t.1-25, Włocławek 1881-1912.
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858.
- Piekosiński F., *Pieczenie polskie wieków średnich*, Kraków 1899.
- *Skorowidz Królestwa Polskiego czyli spis alfabetyczny miast, wsi, folwarków, kolonii i wszystkich nomenklatur w guberniach Królestwa Polskiego...*, wyd. I. Zinberg, t. 1-2, Warszawa 1877.
- *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie im właściwych i urzędów oraz urzędzeń komunikacyjnych*, praca zbiorowa pod kier. T. Bystrzyckiego, Przemyśl–Warszawa 1933.
- Słupski Z.Ś., *Atlas ziem polskich*, t.1, *Wielkie Księstwo Poznańskie*, Poznań 1911.
- *Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, oprac. zbiorowe, Warszawa 1967.
- *Teki A. Pawińskiego*, t. I-VII, Warszawa 1900-1905
- *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- *Urzednicy wielkopolscy XII-XV wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. 1, Wrocław 1985.
- *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI-XVII wieku*. Spisy, oprac. K. Mikulski i W. Stanek przy współudziale Z. Górskiego i R. Kabacińskiego. Kórnik 1990.
- Wittig W., *Pieczenie miast dawnej Polski*, Kraków 1905.
- *Wykaz dóbr ziemskich skonfiskowanych przez rządy zaborcze w latach 1773-1867*, wyd. J. Iwaszkiewicz, Warszawa 1929.
- Vossberg F.A., *Wappenbuch der Städte der Grossherzogthums Posen*, Berlin 1866.
- *Źródła dziejowe Polski*, t. XII-XIII, wyd. A Pawiński, Warszawa 1883.

Źródła normatywne:

- *Ustawa z dnia 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach*, *Dziennik Ustaw PRL*, R. 1978, Nr 31 z dnia 30 grudnia, poz. 130, art. 2-3.
- *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym*, *Dziennik Ustaw RP*, R. 1990, Nr 16 z dnia 19 marca, poz. 95, rozdz. 2, art. 18, ust. 13.
- *Ustawa z dnia 18 maja 1990 r. o zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym oraz innych ustaw*, *Dziennik Ustaw RP*, R. 1990, Nr 34 z dnia 26 maja, poz. 199, art. 2, ust. 2.
- *Ustawa z dnia 29 grudnia 1998 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa*, *Dziennik Ustaw RP*, R. 1998, Nr 162 z dnia 30 grudnia 1998 r., poz. 1126, art. 1 i art. 5.

- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1999 r. w sprawie Komisji Heraldycznej*, Dziennik Ustaw RP, R. 1999, Nr 70 z dnia 26 sierpnia, poz. 779.
- *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 20 stycznia 2000 w sprawie powołania Komisji Heraldycznej*, Dziennik Ustaw RP, R. 2000, Nr 6 z dnia 31 stycznia, poz. 83.

Opracowania:

- *Atlas historyczny Polski*, red. W. Czapliński, T. Ładogórski, Wrocław 1996.
- Biedermann H., *Leksykon symboli*, Warszawa 2004.
- Bieniak J., *Powstanie miasta samorządowego – najstarsze lokacje miejskie*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, pod red. J. Staszewskiego, t. 1, Włocławek 1999.
- Bieniak J., *Doliwowie w XIII wieku (przesłanki późniejszej świetności rodu w Królestwie Polskim ostatnich Piastów)*, [w:] *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Kraków 2002.
- Bieniak J., *Elita Ziemi Dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, [w:] *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, red. O. Kurt-Horonziak, L. Kajzer, Włocławek 1995.
- Bieniak J., *Recepcja prawa chełmińskiego na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, [w:] *Studia Culmensia Historico-Juridica. Księga Pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, Toruń 1990.
- Bieniak J., *Rola Kujaw w Polsce piastowskiej*, Ziemia Kujawska 1 (1963).
- Bieniak J., *Spółczeństwo Kujaw w średniowieczu*, [w:] tenże, *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Kraków 2002.
- Bieniak J., *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Kraków 2002.
- Bieniak J., *Wielkopolska, Kujawy, ziemia łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwa w latach 1300-1306*, Toruń 1969.
- Bokota P., *Herby Brześcia Kujawskiego*, cz. 1, „Życie Kulturalne Brześcia Kujawskiego” 1997, nr 1.
- Bokota P., *Zaborcza symbolika państwowa na Kujawach wschodnich w dobie powstania styczniowego*, „Rocznik Muzealny” Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, t. 7, (1998).
- Borucki M., *Ziemia Kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1882.
- Chomiccki A., *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1939.

- *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001.
- Długopolski E., *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951.
- Drelicharz W., Piech Z., *Podstawy prawne symboliki samorządowej III Rzeczypospolitej*, [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- Drelicharz W., Piech Z., *Symbolika samorządowa III Rzeczypospolitej – propozycje rozwiązań* (na przykładzie województwa małopolskiego), [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- Dudziński P., *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997.
- Feuillet M., *Leksykon symboliki chrześcijańskiej*, Poznań 2006.
- Forster D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, wyd. 2, Warszawa 2001.
- *Godło i barwa Polski samorządowej. Herby i flagi miast i gmin polskich*, Warszawa 1998.
- Gruszczyńska M., *Organizacja i funkcjonowanie organów administracji państwowej i samorządowej województwa włocławskiego w latach 1975–1995*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 10 (1996).
- Guldon R., Guldon Z., *Materiały do osadnictwa powiatu brzesko-kujawskiego w XVII-XVIII w.*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” t. 5 (1985).
- Guldon Z., Powierski J., *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII–XIV wieku*, Warszawa–Poznań 1974.
- Guldon Z., *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, Toruń 1964.
- Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- *Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, red. S.K. Kuczyński, Włocławek 2002.
- *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772-1918)*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1999.
- *Inwentaryzacja krajoznawcza Polski*, oprac. zbiorowe, Warszawa 1990.
- Kamińska K., *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Studium historycznoprawne*, Toruń 1990.
- Kallas M., *Historia ustroju Polski X–XX w.*, Warszawa 1996.
- Kallas M., *Z przeszłości administracyjnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej (od rozbiorów do utworzenia województwa włocławskiego)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, seria A, 1978.
- Karwowski S., *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1-3, Poznań 1918-1931.

- Kozłowski R., *Geneza i granice księstwa brzesko-kujawskiego*, Prace Komisji Historii Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, t. 5 (1968).
- *Katalog inwentarzy dóbr ziemskich XVI-XVIII w. sporządzony na podstawie ksiąg grodzkich i ziemskich*, oprac. red. W. Maciejewska, Warszawa 1959.
- Kozłowski J., *Administracja Wielkopolski pod pruskim zaborem 1793-1918*, Poznań 2002.
- Kubiciel R., *Polskie ustawodawstwo heraldyczne 1919-1999*, [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- Kucharski G., *Kazimierz kujawski książę okresu przełomu (ok. 1211-1267)*, Poznań 2002 (rkps pracy doktorskiej).
- Kuliński S., *Monografia Brześcia Kujawskiego*, Włocławek 1935.
- Librowski S., *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz 1-2, Archiwa Biblioteki, Muzea Kościelne, 10 (1965).
- *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659-1665*, cz. II, wyd. Z. Górski, J. Pakulski, A. Tomczak, Toruń 1996.
- Łosowski J., *Odznaki i atrybuty władz samorządowych szczebla gminnego, powiatowego i wojewódzkiego. Propozycje rozwiązań*, [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- Łowmiański H., *Początki Polski. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, t. VI, cz.2, Warszawa 1985.
- Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982.
- Maisel W., *Insygnia, odznaki, godności i stroje dawnych polskich urzędników samorządowych*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Maisel W., *Stroje, insygnia i odznaki polskich urzędników miejskich*, [w:] *Insygnia miast polskich*. Katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum Historii miasta Poznania, Poznań 1992.
- Melaniuk S., *Podział administracyjny*, [w:] *Województwo bydgoskie. Krajobraz, dzieje, kultura, gospodarka*, Poznań 1967.
- *Materiały do polskiego herbarza samorządowego*, z. 1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995.
- *Miasta polskie w Tysiącleciu*, red. M. Siuchniński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, t. 1-2.
- *Monografia Brześcia Kujawskiego*, red. B. Głębowicz, Włocławek 1970.

- *Nazwy miejscowe Polski. Historia pochodzenie zmiany*, red. K. Rymut, t. 1-7, Kraków 1996-2007.
- Niewęglowski W. Al., *Leksykon świętych*, Warszawa 1998.
- *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Broniszewski, Warszawa 2006.
- *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Powierski J., *Dobra ostrowicko-golubskie biskupstwa wrocławskiego na tle stosunków polsko-krzyżackich w latach 1235-1308*, Gdańsk 1977.
- Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
- Rospond S., *Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej*, t. 1-2, Warszawa 1951.
- Senkowski J., *Lustracja poradlnego i rejestr tanów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z roku 1489*, „Teki Archiwalne”, nr 7 (1961).
- *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1-14, Warszawa 1884 i n.
- *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1-6, Wrocław 1961-1996.
- *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. 4, Warszawa 2003.
- Szybkowski S., *Przedstawiciele kujawskich rodzin urzędniczych w najstarszej księdze rezygnacji starosty generalnego Wielkopolski. Ze studiów nad elitami kujawskimi i wielkopolskimi w późnym średniowieczu*, „Ziemia Kujawska”, t. 15 (2002).
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim: Prusy Południowe 1793-1806*, Wrocław 1957.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815-1840*, Warszawa-Poznań 1980.
- Widłak B., *Aspekty plastyczne i artystyczne projektowania herbów ziemskich w dobie współczesnej*, [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- Znamierowski A., *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004.
- Znamierowski A., *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003.
- Żychliński L., *Złota księga szlachty polskiej*, t. 4, Poznań 1886.